

KNJIŽEVNOST I NACIONALNI IDENTITET

Nepotrebno je posebno isticati ulogu književnosti u stvaranju nacionalne svijesti i čuvanju nacionalnog identiteta. Kao čovjek koji se cijeli svoj radni vijek bavi enciklopedijama, imao sam prilike osvjeđočiti se da u svim enciklopedijama univerzalnog tipa u svijetu glavnu personarija zauzimalju biografije pisaca; to je svojevrsan signal da se književnici i književnost općenito smatraju najvrednijim dijelom ne samo pojedinačnih nacionalnih tradicija već i univerzalne ljudske baštine. Zasigurno, imena poput Marulića, Držića, Gundulića pripadaju u samu jezgru kanona kojim i naš narod afirmira svoju samosvijest.

Književnost se pojavljuje kao svojevrsna čuvarica kolektivne memorije, ne samo zato što ona operira mitovima i legendama na kojima je zasnovana nacionalna samosvijest, važna osobito u ranim, romantičarskim razdobljima konstituiranja nacionalizama; književnost pohranjuje i fantazme individualaca, njihova često ezoterična znanja, umijeća i imaginaciju, njihovu prevratničku energiju usmjerenu ponekad ne samo protiv nepravednog poretka već i protiv vlastite ograničene sredine (nalazimo takve pobunjenike u rasponu od Držićevih urotničkih pisama pa do Krležine *Hrvatske književne laži* ili Andrićeva dosljednog negiranja hrvatstva u ime južnoslavenskog jedinstva). Nacionalna tradicija integrira u svoje tijelo i takve razmetne svoje sinove, jer njihova djela svjedoče o mucu traganja za istinom, o različitim putovima kojima se do nje dolazi, o njezinim mnogim licima.

Književnost je iznimno važna i kao specifična vrsta čovjekova umijeća koje se realizira u jeziku, a jezik je opet jedan od konstitutivnih

elemenata u formiranju nacionalne svijesti. Ključni trenutak u formiranju moderne hrvatske nacije nastaje u onom trenutku kad jedan krug hrvatskih književnika i političkih prvaka u prvoj polovici 19. stoljeća stvara uvjete za standardizaciju hrvatskog jezika na štokavskoj osnovici. Tom dalekosežno mudrom odlukom stvoreni su uvjeti za najširu moguću integraciju Hrvata i hrvatskih zemalja. Da je u tom trenutku u tom krugu prevladala opcija jezičnog standarda na kajkavskoj dijalekatskoj osnovi (što je bila realna mogućnost s obzirom na zavičajno podrijetlo većine prvaka ilirskog pokreta), vjerojatno bi jedan dio današnjega hrvatskoga nacionalnog korpusa ostao izvan dosega tog standarda i upitno je kako bi se dalje formirala njegova nacionalna svijest.

Gotovo svi politički prvaci tog vremena imaju snažno razvijenu svijest o presudnoj ulozi književnosti u formiranju nacionalne samo-svijesti; i sami pišu; doduše s naglašenom sviješću o utilitarnoj funkciji književnosti.

Pierre Guiraud u svojoj *Semiologiji* opisuje takvu poziciju književnika-bardova koji su ujedno nacionalni vođe/proroci i pjesnici kao karakteristiku arhaičnih društava. U suvremenim tipovima društva takvog književnika koji je ujedno i političar i jezikoslovac i povjesnik potiskuju znanstvenici, odnosno specijalisti za pojedina područja znanja.

Hrvatska je književnost, pak, dugo ostala pod sjenom pisaca-bardova, potrajalo je to sve do kraja 20. stoljeća. Prilike su bile takve da se često političke ideje i interesi nisu mogli artikulirati na legitimne načine u sferi politike, pa su književnost i književnici preuzimali i tu ulogu. S druge strane, i mnogi hrvatski političari – od Starčevića i Mažuranića pa do Pavelića – vrlo su se često okušavali u književnosti.

O utjecaju pravaštva na hrvatske pisce druge polovice 19. stoljeća napisane su čitave disertacije, a i vodeći pisci 20. stoljeća snažno su obilježeni vlastitim političkim nazorima: primjerice Matoš pravaštvom, Krleža komunizmom, Andrić i mladi Ujević jugoslavenskim integralizmom...

Krleža je tipičan primjer takva pisca-barda. Pomalo paradoksalan jer se u tzv. sukobu na ljevici tridesetih godina 20. st. snažno zauzimao za književnost koja neće robovati socijalnoj tendenciji i bilo kakvoj ideologiji, a ipak je napisao bezbroj eseja u kojima vrlo angažirano, s politički decidiranim stavovima, komentira osobe i pojave na aktualnoj javnoj sceni. To je pisac koji poduzimlje nevjerojatno ambiciozan plan historiografskog prevrednovanja cijele hrvatske povijesti, a piše – osim o klasičnim književnim temama – i o slikarstvu, arhitekturi, glazbi, jeziku, estetici, filozofiji, čak i medicini. On doista vjeruje da je umjetnik nositelj svijesti i savjesti svoga naroda. Zanimljivo je pritom da nikad ne prihvaća ponude da se aktivira kao profesionalni političar, ni onda kad mu to nudi 1917–18. vođa hrvatske socijaldemokracije Vitomir Korać, ni poslije 1948., nakon raskida sa Staljinom, kad postaje Brozov najbliži čovjek. Krleža nakon II. svjetskog rata ne prihvaća političku funkciju jer želi politički djelovati iz drugog plana, kao svojevrsni inspirator stvaranja nove jugoslavenske kulturne paradigme; organizira veliku izložbu srednjovjekovne umjetnosti u Parizu, osniva Leksikografski zavod i pokreće Enciklopediju Jugoslavije, radi na kulturnoj reintegraciji Zadra u hrvatski korpus, i što je za književnost presudno važno - svojim referatom na Ljubljanskom kongresu Saveza književnika Jugoslavije 1952. bitno utječe na povećavanje prostora slobode u umjetničkom izražavanju.

Početkom pedesetih Jugoslavija je na raskrsnici: pokrenut je proces transformacije društva, Đilas izlazi s radikalnom kritikom administrativno-birokratskog modela socijalizma, s prijedlozima za liberalizaciju društva i dokidanje rukovodeće partijske uloge. Stanoviti koraci u smjeru liberalizacije prihvaćeni su: uvodi se samoupravljanje; definitivno je prihvaćena na vanjskopolićkom planu doktrina o ekvidistantnom statusu Jugoslavije između Istoćnog i Zapadnog bloka. Zanimljivo je da glavni reformator, Đilas uočavajući da u politićkim krugovima neće naći dovoljnu potporu za svoj projekt temeljite transformacije društva, podršku traži među književnicima; 1952. okuplja vodeće jugoslavenske pisce i pokreće reviju *Nova misao*. Glavno-urednićku ulogu nudi svojem protivniku iz mećuratnog sukoba na

ljevici Miroslavu Krleži, očito pretpostavljajući da će taj osvjedočeni protivnik staljinizma biti spreman da podnese rizik novog sukobljavanja sa staljinističkom strujom u tadašnjoj jugoslavenskoj Partiji. Krleža ponuđenu ulogu ne prihvaća; tumačio je kasnije to željom da pokrene svoj časopis *Danas* 1952. , ali vjerojatnije je zazirao od riskantne Đilasove politike znajući da njegov radikalizam ne nailazi na Brozovo odobravanje. Početkom 1954. Đilas će doživjeti slom, a s njim s većim ili manjim posljedicama skupina pisaca okupljenih oko *Nove misli*. Međutim, unatoč pokušajima discipliniranja pisaca (kakav je uslijedio 1954. na Plenumu Saveza književnika Jugoslavije u Beogradu) izborni prostor slobode izražavanja u književnosti nije bitno smanjen. Postojala su ograničenja na tematskom planu: znalo se da je tabu tema svaka kritika Josipa Broza; još dugo se nije moglo pisati o Golom otoku ili Bleiburgu, ali praktično je ostavljena umjetnicima sva sloboda eksperimentiranja i izbora izražajnih sredstava. Već od ranih pedesetih može se primijetiti da novosti u svijetu praktično istodobno nalaze odjek i u nas. Dovoljno je spomenuti pojavu EXAT u likovnoj umjetnosti, glazbenog Bienala, prodor iskustava teatra apsurdna, teatra okrutnosti, fizičkog teatra, suvremenog plesa. Časopis *Krugovi* ranih je pedesetih središte okupljanja mladih književnika koji se s jedne strane oslanjaju na iskustva povijesne avangarde (u rasponu od ruske postoktobarske umjetnosti do francuskog nadrealizma) ali i na iskustava u to vrijeme aktivnih pisaca poput francuskih egzistencijalista ili T. S. Eliota. Zbog svega toga Jugoslavija, pa u sklopu nje i Hrvatska, nije imala onaj tip umjetničke disidentske emigracije koje su imale sve druge socijalističke zemlje. Dok su iz drugih zemalja emigrirali vrhunski umjetnici ne samo zbog političkih nesloboda već i zbog nametanja normativne poetika, umjetnost (u prvom redu književnost) kakva je dominirala na javnoj sceni tadašnje države bila je suvremenošću izraza superiorna književnoj produkciji koja je njegovana u emigrantskim književnim glasilima. Uz rijetke iznimke (poput Marune, Radice, Cilige, Vide) hrvatska emigrantska književnost nastajala je u uskim zemljačkim enklavama, bez kontakta s aktualnom suvremenom svjetskom umjetnošću, zaokupljena svojim

opsesivnim političkim temama i ideologemima, izrazito tradicionalistička po svome umjetničkom izrazu. Kad je devedesetih ta dotad nedostupna grupacija pisaca postala sastavnim dijelom domovinske književnosti pokazalo se da se ukupna slika i hijerarhija vrijednosti neće bitno promijeniti u kvalitativnom smislu.

Mnogi su danas spremni ustvrditi da je suvremenost hrvatske umjetnosti pedesetih i šezdesetih bila posljedica permanentne prikrivene gerilske borbe pisaca i umjetnika da zavaraju političare i podmetnu im svoje preferencije i čak pritom izbore državno financiranje. Naravno, radi se pritom o standardnoj sklonosti kulturnjaka da podcjenjivački govore o političarima, osobito s povijesne distance. Stvarnost je, međutim, bitno drugačija. Činjenica je da pedesetih i šezdesetih sazrijeva nova generacija socijalističkih političara, dobro obrazovanih, koji doista nastoje liberalizirati tadašnje društvo, otvoriti put novim kadrovima u gospodarstvu, a poduprijeti i nove inovativne umjetnike. Iz osobnih kontakata s nekim književnicima iznimno važnim za književnu scenu tih godina poput Antuna Šoljana i Vlade Gotovca znam koliko je važna uloga Mike Tripala bila uprvoy polovici šezdesetih, kad on dolazi na položaj čelnika zagrebačke partijske organizacije, za pokretanje niza akcija i u kulturi; znam da su ga više doživljavali kao saveznika nego protivnika u svojim nastojanjima sada više ne samo oko čisto estetskih projekata već i niza inicijativa koje su imale vrlo osviještenu političku podlogu. Mislim pritom osobito na pokretanje časopisa *Književnik*, a o eksplicitnoj politiziranosti Gotovčevih projekata oko Matice hrvatske početkom sedamdesetih ne treba ni trošiti riječi.

Sami umjetnici tih godina poetički elaboriraju doktrinu o pravu umjetnosti na autonomiju, o neprimjerenosti pristupa umjetničkim djelima represivnim političkim diskursom. Vrlo se često koristi metaforičnost, alegoričnost i aluzivnost u književnosti za prikriveno plasiranje u biti političkih stavova koji ironiziraju ideologeme name-tane od službene politike.

Veliki broj kritički raspoloženih intelektualaca koncentriran je u umjetnosti, prije svega književnosti jer društvena pozicija umjetnosti

nudi stanovitu zaštitu pred represivnim metodama kojima se politički establishment brani. Osim toga, i književne udruge poput društva književnika i osobito PEN-a, koji se oslanjaju na razvijenu i utjecajnu međunarodnu infrastrukturu, omogućuju elementarnu zaštitu piscima koji se nađu u nevolji.

Zbog svega toga književničke udruge imaju važnu ulogu u prvim danima konstituiranja višestranačja. U prostorijama Hrvatskog društva književnika održano je više skupova koji su bili bitni za osnivanje različitih stranaka, u prvim stranačkim vodstvima našao se i velik broj književnika. Činjenica je da su oni, uz rijetke iznimke, postupno ispadali iz političkog života. Pokazalo se vremenom da suvremena politika demokratskog, višestranačkog tipa ne podnosi arhaičnu bardovsko-profetsku ulogu kakvu pisci vole prisvajati; moderna politika temelji se na stalnim kompromisima kojima se neutraliziraju društveni konflikti, a pisci već po svojoj vokaciji vole ekspresivnost jakih riječi, radikalnih i beskompromisnih rješenja, što permanentno izaziva nove konflikte.

Osim toga, dobar dio hrvatskih pisaca sebe je godinama, živeći u višenacionalnoj zajednici i tipu društva koji je suzbijao nacionalizme, sebe doživljavao kao prirodne čuvare nacionalnog identiteta, pa je i demokraciju previše identificirao sa slobodom iskazivanja nacionalnog osjećaja, čak i u radikalnim, šovinističkim formama koje proturječe standardima liberalne demokracije.

U samom početku devedesetih vladala je svojevrsna pomama sastavljanja antologija i zbornika hrvatskog ratnog pisma. Iz današnje perspektive, a još više iz perspektive budućih vremena, te će knjige ostati svojevrsnim dosjeima u kojima su sabrani ne samo dokazi strahote rata i jakih emocija umjetnika pred užasima koje rat donosi, već i radikalne nesnošljivosti ne samo prema onima koji ratuju protiv nas već i prema svima koji se razlikuju. Zbog toga smo i doživljavali da uradci naših vodećih pjesnika iz tih vremena budu zabranjivani u inozemstvu (navest ću primjer izbacivanja Mihalićeve pjesme iz čitanke za našu djecu u njemačkim školama). Nastanak radikalno desničarskih i nacionalističkih glasila poput Hrvatskog slova logična je posljedica takvog shvaćanja uloge književnosti.

Potkraj devedesetih, međutim, situacija se na hrvatskoj književnoj sceni bitno mijenja: pojavljuje se nova generacija pisaca kritički raspoložena prema dominantnom modelu umjetnosti devedesetih koji simboliziraju Aralićini romani, Sedlarovi filmovi i isprazna spektakularnost uprizorenja Osmana.

Ti novi pisci poput Ferića, Jergovića, Perišića, Popovića, Pavičića, Gromače, Glamuzine, Šimprage, Kulenovića, Tomića, Koščeca i drugih nisu politički indiferentni, u njihovim se tekstovima lako mogu razaznati političke ideje i orijentacije, u rasponu od onih liberalnih do anarhističkih, ali svima im je svojstveno odbacivanje tradicijske uloge pisca-barda, koji preuzimlje na sebe ulogu narodnog vođe i proroka. Novi pisci više ne vide sebe kao vođe buna, na čelu povorki prosvjednika, kao one koji će voditi svoj narod na barikade. Iako u njihovim djelima ima snažne socijalne kritičnosti – uostalom oni se bave svijetom društveno marginaliziranih i depriviranih – oni ne namjeravaju svojim pisanjem učiniti nepotrebnim sindikate i stranke.

Na liniji tog novog shvaćanja društvene uloge pisca i došlo je do raskola u nekoć jedinstvenom Društvu hrvatskih književnika, to je linija podjele na one koji još uvijek sanjaju o arhaičnoj ulozi pisca kao nacionalnog vođe, tumača optimalnih interesa kolektiviteta, i onih koji shvaćaju da je u postmodernom društvu s takvom rolom književnika svršeno, da književnost postaje isključivo stvar individualnog talenta. Velika zadaća književnosti, njezina povijesna misija, završena je; pisci više ne pišu nacionalne programe, ne pjevaju budnice i davorije, oni više ne pišu laude vlastodržcima niti ih ruše u prah i pepeo. Pred njima su prazan list papira, virtualni čitatelj kojem se obraćaju i izazov zajedničkog kretanja u avanturu duha.

190. PRAZNA str.